

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**Тернопільський національний економічний університет****Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин ім. Б.Д. Гаврилишина****Кафедра міжнародного туризму і готельного бізнесу****Маркевич Аліна Владиславівна****Розвиток екологічного менеджменту в туризмі / Development of Ecological Management in
Tourism**

спеціальність: 6.140103 - Туризм

освітньо-професійна програма – Управління туристичним бізнесом

Випускна кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи Т-42/2

Маркевич А.В.

підпис

Науковий керівник:

канд. економ. наук, доцент

Ткач У.В.

підпис

Випускну кваліфікаційну роботу

допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

підпис

Завідувач кафедри

_____ **Ю.П.Гуменюк**

підпис

ТЕРНОПІЛЬ – 2019

ВСТУП

Актуальність теми. В період інтенсивного розвитку, суспільство все більше вичерпує природні ресурси, тим самим ставить під загрозу своє існування. Раціональне використання ресурсів та збереження рівноваги усіх природних систем є необхідністю для подальшого існування людини як виду. Саме тому на сьогодні актуальним є дослідження положень з екоменеджменту, розроблення практичних рекомендацій для його запровадження на регіональному та локальному рівнях.

Розвиток екологічного менеджменту в Україні є вимогою часу. Його виокремлення як самостійного виду діяльності в загальній структурі менеджменту зумовлене нагальною потребою подолання екологічних проблем, та забезпечення екологічної безпеки суспільства. Його метою є мінімізація негативних впливів діяльності організації на навколишнє природне середовище. Формування системи екологічного менеджменту на підприємстві передбачає впровадження природоохоронних і енергозберігаючих технологій, що робить виробництво економічно вигідним, екологічно безпечним та соціально необхідним. Вивчення питань розвитку екологічного менеджменту є актуальним в науковому і практичному значеннях.

Система екологічного менеджменту допомагає підвищити якість не тільки продукції і послуг, але і компанії в цілому, послідовно зменшувати негативний вплив продукції на навколишнє середовище та здоров'я людини протягом усього її життєвого циклу, тим самим підвищуючи конкурентні можливості організації. Таким чином, система екологічного менеджменту служить основою для формування конкурентоспроможного, стійкого, відповідального бізнесу, здатного задовольнити зростаючі потреби клієнтів і очікування громадськості.

Багато зарубіжних та вітчизняних науковців присвятили свої праці проблемам розвитку екологічного менеджменту, а саме: А.Н. Голод, О.Ю. Дмитрук, В.І. Куценко, І.І. Дуднікова, Т.О. Кірсанова, Л.Ф. Кожушко, Г.І. Купалова, П.М. Скрипчук, Л.І. Федулова та інші. В їхніх дослідженнях

висвітлюються питання створення ефективної системи екологічного менеджменту, проведення екологічного аудиту та державної екологічної політики, впровадження принципів «зеленого» бізнесу, правового регулювання екологічного менеджменту. Проте окремі аспекти сучасних напрямів розвитку екологічного менеджменту.

Об'єктом дослідження є розвиток екологічного менеджменту в туризмі

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів розвитку екологічного менеджменту в туризмі, пошук шляхів мінімізації та попередження негативного впливу масового туризму на довкілля.

Метою написання роботи є закріплення та узагальнення знань, систематизація отриманих теоретичних знань, застосування отриманих навичок дослідження на практиці, опрацювання літературних джерел та розвиток навичок роботи з науковою літературою, розгляд принципів, функцій та завдань екологічного менеджменту, обґрунтування методологічних засад розвитку екологічного менеджменту в Україні, розкриття його сутності.

Завдання бакалаврської роботи: висвітлення основних понять екологічного менеджменту, аналіз інформаційних джерел, дослідження розвитку екологічного менеджменту в туризмі, оцінка перспектив розвитку обраного виду, пошук шляхів мінімізації негативного впливу на довкілля.

Структура роботи: зміст, вступ, основна частина, висновки, список використаних джерел, містить 4 рисунки та 2 таблиці. Основна частина вміщує в себе 3 розділи. В першому розділі висвітлено теоретичну частину екологічного менеджменту. В другому розділі розглядається дослідження розвитку екологічного менеджменту в туризмі. В третьому розділі подано рекомендації щодо запровадження систем енергозбереження в туризмі.

Апробація результатів роботи. Участь у міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток індустрії гостинності та міжнародного бізнесу: сучасний стан і перспективи» (м. Тернопіль, 2019 р.) ст.158-159.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ І НОРМАТИВНО - МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1.1. Предмет та принципи екологічного менеджменту.

Поняття «менеджмент» широко використовується стосовно різних соціально-економічних процесів, що відбуваються на об'єктах господарської діяльності в сучасних ринкових умовах. Фінансовий менеджмент, менеджмент персоналу, інноваційний менеджмент, менеджмент якості набули поширення, як спеціальні форми менеджменту, які зорієнтовані на окремі функціональні сфери. Поступово розвивається і екологічний менеджмент.

Екологічний менеджмент - це частина загальної системи управління, що охоплює організаційну структуру, діяльність щодо планування, розподілу відповідальності, практичну роботу, процедури, процеси й ресурси для розробки, впровадження, досягнення цілей, оцінки досягнутого в рамках реалізації екологічної політики.

Екологічний менеджмент – це управління, яке завчасно передбачає формування екологічно безпечного виробничо-територіального комплексу і яке забезпечує оптимальне співвідношення між екологічними та економічними показниками протягом всього періоду життєвого циклу як самого комплексу, так і продукції, що ним виробляється [1,25].

Екологічний менеджмент містить такі першоеlementи: суб'єкт екологічного менеджменту – особа чи організація, яка здійснює екологічне управління об'єктом екологічного менеджменту; об'єкт екологічного менеджменту – суб'єкт екологічно небезпечної діяльності, джерело екологічної небезпеки або природний комплекс, щодо екологічних характеристик яких здійснюється екологічний менеджмент; зміст екологічного менеджменту – сукупність управлінських заходів, за допомогою яких суб'єкт впливає на об'єкт екологічного менеджменту (планування, облік, аудит, інформування, фінансування тощо); ідеальний стан об'єкта екологічного менеджменту –

результат, якого прагне досягти суб'єкт екологічного менеджменту через заходи управлінського впливу на об'єкт екологічного менеджменту [21].

Є. Борщук визначає поняття “екологічний менеджмент” як міждисциплінарну науку, яка розробляє оптимальні варіанти конкурентоспроможних управлінських рішень щодо природоохоронної діяльності на всіх рівнях управління економічними процесами [5].

У подальших своїх дослідженнях Є. Борщук підкреслює ринкову орієнтацію екологічного менеджменту підприємств, визначаючи його провідне місце у системі екологічного підприємництва. Головними інструментами екологічного менеджменту, на думку Є.Г. Гордійчук, є стандартизація, страхування, моніторинг, аудит, сертифікація, експертиза [5].

Згідно із даними Загороднюк П.О., на Заході поширені переважно п'ять інструментів, що є основою внутрішньофірмової системи екологічного менеджменту: екологічні баланси, облік, контролінг, тотальне керування якістю навколишнього середовища та аудит[20].

Екологічний менеджмент має не лише теоретичне, а й практичне значення. Екологічний менеджмент надає конкретні рекомендації з різних шляхів використання природних ресурсів в умовах функціонуючої системи народного господарства в країні

Екологічний менеджмент тісно пов'язаний з економікою країни. Зокрема він формує інформацію про необхідність використання природних ресурсів при вирішенні завдань ефективного розвитку виробництва [16].

Предметом екологічного менеджменту є екологічні (природоохоронні, ресурсозберігальні, тощо) напрями діяльності підприємства або організації, виробленої ними продукції та наданих послуг.

Функції екологічного менеджменту:

- обґрунтування екологічної політики та зобов'язань (функція прогнозування);
- планування екологічної діяльності;
- організація внутрішньої та зовнішньої екологічної діяльності;

- керівництво персоналом;
- використанням ресурсів та управління впливом на навколишнє середовище;
- екологічний контроль та внутрішній екологічний моніторинг;
- аналіз та оцінка результатів екологічної діяльності;
- перегляд та вдосконалення системи екологічного менеджменту.

Мотивацією до впровадження екологічного менеджменту може бути таке: подвійний вигравш – впровадження ресурсо- і природоохоронних заходів може давати економічну вигоду; нова бізнес-етика – соціальна відповідальність бізнесу, яка базується на концепції сталого розвитку; вплив та співвідношення сил між групами менеджерів (тих, що підтримують екологічні рішення, нейтральними та скептиками).

На основі дотримання певних принципів, відбуваються розвиток і становлення екологічного менеджменту. Усі ці принципи координують, регулюють всі аспекти природоохоронної діяльності, встановлюють правила і норми, які обирають оптимальні методи реалізації управління. Вони є обов'язковими для всіх суб'єктів і об'єктів екологічного менеджменту.

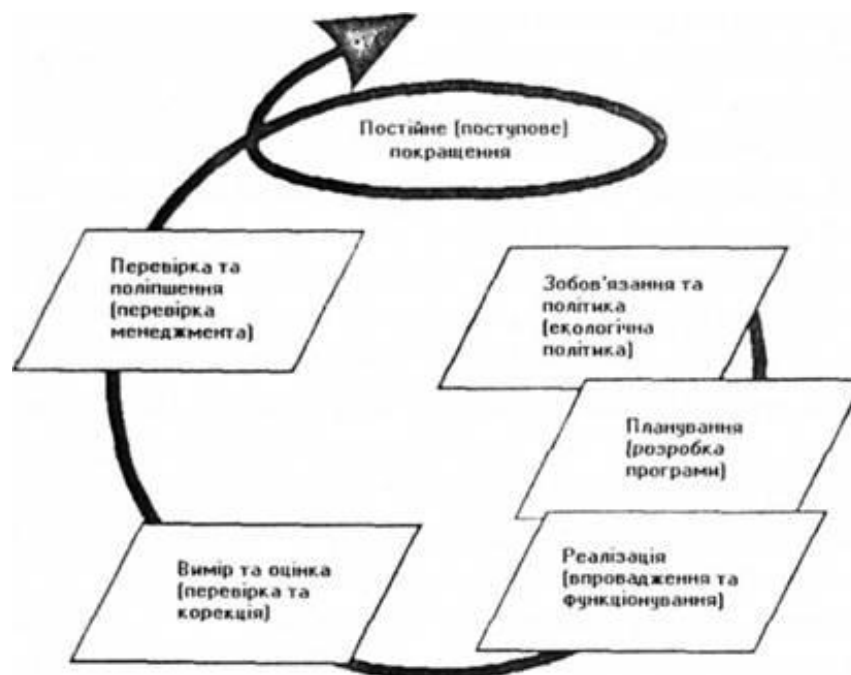

Рис.1.1. Принципи екологічного менеджменту

За допомогою принципів екологічного менеджменту формується, функціонує і розвивається система екологічного менеджменту уцілому.

Принцип перший.Зобов'язання і політика. Організація повинна визначити свою екологічну політику і забезпечитивиконання зобов'язань по відношенню до функціонування.

Принцип другий. Планування . Організація повинна розробити план програму досягнення цілей і виконання завдань екологічної політики.

Принцип третій. Реалізація. Для ефективної реалізації екологічної програми організація повинна визначити і вишукати можливості і механізми необхідні для досягнення цілей і виконання завдань екологічної політики.

Принцип четвертий.Оцінка і вимір. Організація повинна забезпечити необхідну оцінку моніторинг і вимір екологічних показників своєї діяльності.

Принцип п'ятий.Перевірка і поліпшення.Організація повинна перевіряти і постійно поліпшувати свою систему екологічного менеджменту.

Постійно виникають протиріччяміжпотребами людей, які постійно зростають і обмеженими можливостямибіосфери, природних ресурсів у процесі розвитку суспільства.Екологічний менеджмент повинен врахувати ці протиріччя і визначати раціональні співвідношення між рівнями споживання, розвитку виробництва й екологічними факторами.

1.2.Концепція сталого розвитку і екологічний менеджмент.

Сталий рózвиток (англ. Sustainable development) — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі.

Основою керованості сталого розвитку є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко розробити різні варіанти напрямків розвитку та дуже точноспрогнозувати їхні результати. Водночас, дослідження американського вченого Н. ДжорджескуРогена, свідчать про зв'язок розвитку економіки з природними обмеженнями.Він робить спроби

поєднати термодинаміку з економікою довкілля. Дослідження Н. Джорджеску-Рогена проводились незалежно від К. Боулдинга, який у 1966 р. був визнаний за обґрунтування довкільних проблем принципу рівноваги речовини, а також від Г.Айреса і Л.Кохрсена, які використовували підхід балансу матеріалів та вхідних і вихідних системах[36].

У кожної країни свій шлях розвитку. В одних цей шлях «лише починається, у інших вже розпочався, а треті вже стали на шлях сталого економічного розвитку (США, Японія, країни Європейського Союзу)» [37].

Також існує велика кількість країн, для яких сталий розвиток не є основним, оскільки основною стратегічною метою у них є «виживання». Тому такі країни провокують загрози, що поширюються до інших держав та їхніх регіонів. Досягти сталого розвитку регіонів надзвичайно важко, адже близьке сусідство з іншими державами формує загрозу екологічної небезпеки, та сприяє утворенню та загостренню економічних та соціальних небезпек.

Як відомо концепція сталого розвитку включає три основні складові:

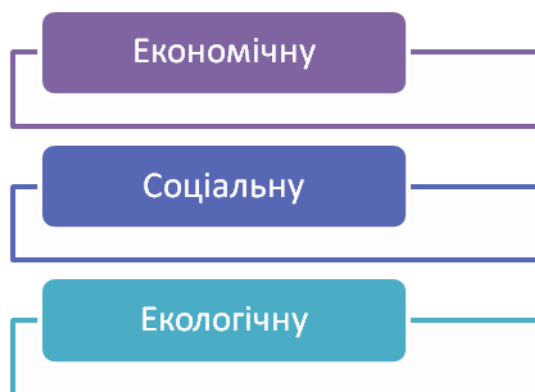

Рис.1.2. Складові концепції сталого розвитку.

Економічна - ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених природних ресурсів, використання екологічних, природо-, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, а також відповідних форм капіталу (природного й штучного).

Соціальна - орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі на зменшення руйнівних конфліктів між людьми.

Екологічна - спрямовується на збереження цілісності природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери [34].

Організація туризму на засадах сталості повинна базуватись не лише на захисті довкілля й повазі до природних екосистем, але враховувати всі економічні, соціальні та культурні особливості туристичного регіону. Зважаючи на різноманітність видів туризму, необхідно кожен з них ввести в русло збалансованого розвитку. Це можливо за умови, якщо повага до місцевого населення та раціональність споживання природних ресурсів будуть їх невід'ємною складовою.

Рис.1.3. Принципи та різновиди сталого туризму.

Виходячи з цього, сталий туризм повинен:

1) раціонально використовувати природні ресурси, а також підтримувати при цьому основні екологічні процеси, сприяти збереженню природної спадщини та біорізноманіття.

2) підтримувати соціально-культурну, історичну спадщину та зберігати традиції регіону, які мають значення в туристичній сфері.

3) забезпечити створення умов для соціального розвитку місцевого населення та отримання економічного доходу.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на таких принципах:

- Принцип взаємозалежності передбачає оцінку взаємозв'язку людини і природи на місцевому та глобальному рівнях.

- Принцип різноманітності означає оцінку важливості природного і культурного розмаїття в нашому житті, економіки і добробуту.

- Принцип вантажопідйомності передбачає визнання, що ресурси планети є вичерпаними, і наслідками некерованого і нестійкого зростання є збільшення масштабів зuboжіння.

- Права і обов'язки включають в себе розуміння важливості універсальних прав і визнання, що наші дії можуть мати наслідки для нинішнього і майбутніх поколінь.

- Невизначеність і запобіжні заходи — це розуміння того, що наші дії можуть привести до непередбачених наслідків і заохочення до обережного підходу до добробуту нашої планети.

Україна має надзвичайно великий природний рекреаційно-туристичний потенціал, який задовольняє різноманітні потреби як вітчизняних, так й іноземних туристів. Це, перш за все, сукупність фізико-географічних умов і об'єктів території: геологічних, геоморфологічних, кліматичних, гідрологічних, земельних, мінерально-сировинних, ландшафтних. Українські природні ландшафти у цілому характеризуються високим рівнем естетичної цінності, що задовольняють потреби туристів.

Так, загальна площа природних комплексів, придатних для рекреації і туризму, становить понад 9 млн. га, що складає близько 15 % від загальної

площі країни. У країні налічується понад 63 тис. річок, серед яких 9 — великих з площею водозбору понад 50 тис. км². До водних туристичних ресурсів також належать понад 8000 тис. озер і лиманів із загальною площею дзеркала 4021,5 км². Крім того, на території України є понад 28 тис. ставків і 7 великих каналів, загальною протяжністю 1021 км [38].

Загальна площа земель лісового фонду — 10,8 млн. га, більшість з яких можуть бути використанні для потреб рекреації. Передбачено збільшення лісистості країни, як важливого показника рекреаційно-туристичної експлуатації лісів до 16,1 %, для чого планується збільшити площу лісів щонайменше на 2–2,5 млн. га [10]. Великий вплив на збільшення економіки мають також сприятливі кліматичні умови і мінеральні води.

Крім цього в Україні для потреб туризму використовують біосферні природні та етнокультурні центри, різноманітні об'єкти природно-заповідного фонду. Проте, маючи значні запаси, Україна не використовує їх належним чином для розвитку туризму. За офіційними даними нині їх використання становить лише 30 % [38].

Основною метою сталого розвитку України є забезпечення соціально-економічного зростання, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище його збереження і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, задоволення потреб сучасних споживачів через побудову високоефективної економічної системи, що стимулює екологічну сталість, продуктивну працю, науково-технічний прогрес, а також має соціальну спрямованість. Одним із ключових інструментів забезпечення сталого розвитку є екологічний менеджмент. Світова практика показує, що застосування підходів систем екологічного менеджменту дозволяє підприємствам поєднувати досягнення цілей основної виробничої та природоохоронної діяльності, забезпечуючи тим самим економічну ефективність та запобігання впливу на навколишнє природне середовище [12].

Саме в цьому полягає сутність екологічного менеджменту. Найбільш значні досягнення у вирішенні екологічних проблем промислового

виробництва за останні роки пов'язують саме з екологічним менеджментом – внутрішньо вмотивованою ініціативною діяльністю економічних суб'єктів, спрямованою на досягнення їх власних екологічних цілей і завдань.

Завдання екологічного менеджменту полягає у пошуку нових шляхів і підходів до вирішення екологічних проблем при виробництві продукції. Система екологічного менеджменту на підприємстві становить частину загальновиробничого менеджменту. Така система перед впровадженням повинна пройти стадії розробки, затвердження та публічного декларування екологічної політики підприємства. Важливо відзначити, що на практиці, впроваджений на підприємстві екологічний менеджмент здатний вже на перших етапах своєї реалізації призводити до значних економічних результатів: економії та заощадження сировини, матеріалів та енергетичних ресурсів; зниження витрат на виробництво та втрат; значного підвищення якості продукції (послуг); зниження екологічних платежів [9].

Екологічний менеджмент спрямований передусім на пошук екологічно збалансованих напрямків розвитку виробництва, що повинно стати імпульсом до нових технологічних рішень і нових тенденцій у взаємодії виробництва та природи. Але це можливо лише тоді, якщо будуть побудовані система й інструменти управління екологічними процесами, якщо управління буде орієнтоване не на виробництво як таке, а на екологічне виробництво, побудоване на пріоритетах забезпечення цивілізованої життєдіяльності людини через збагачення природи, тобто через розвиток тих якостей природи, які дозволяють людині почувати себе частиною цієї природи, здійснювати гармонію свого розвитку відповідно до розвитку природи [25].

На практиці екологічний менеджмент залежить від ініціативи та особистої зацікавленості керівництва підприємства та його персоналу в результатах діяльності підприємства. І представляє систематично вдосконалювану з року в рік діяльність підприємства із запобігання впливу виробничих факторів на навколишнє середовище. Специфіка ефективної

практики екологічного менеджменту полягає в тому, що імітувати або фальсифікувати її практично неможливо.

Метою екологічного менеджменту є передусім вирішення конфлікту між економікою і екологією. Виділяють два основних напрямки стратегій: домінування економічних цілей і домінування екологічних цілей (що в межах підприємства можна уявити лише теоретично). При домінуванні економічної стратегії, екологічні вимоги беруться до уваги лише тією мірою, якою цього вимагають державні закони і заборони.

Цей підхід ще називається захисною стратегією, тобто пасивний еко-менеджмент. Другий підхід можна охарактеризувати як наступаючий, тобто активний еко-менеджмент.

Розрізняють два варіанти такої стратегії. В першому варіанті екологічні інтереси домінують над економічними, тоді економічні інтереси суттєво обмежуються. Другий варіант компліментарна стратегія. Вона полягає в усуненні протиріч між економікою і екологією, процес управління підприємством організується так, щоб економіка і екологія взаємодоповнювались. Саме на такій основі будується екологічно орієнтоване управління підприємством[29].

1.3. Передумови і перспективи впровадження систем екологічного менеджменту в Україні.

В Україні існують передумови для формування системи екологічного менеджменту, що підтверджується існуючою законодавчою базою з питань охорони навколишнього природного середовища. Але на даний час вона розвинута недостатньо. Розкиданість нормативних приписів, що стосується питань екологічного менеджменту, в різноманітних законах та нормативних актах екологічного законодавства призводить до його неефективності.

У ринкових умовах одним із таких інструментів є екологічний аудит, який може істотно вплинути на екологічну ситуацію, в першу чергу, на рівні окремих підприємств, виробничих комплексів і територій. У 70-х роках

екологічний аудит розвинувся в таких країнах як США, Канада, Німеччина, Великобританія, країнах ЄС, в 90-х роках – в Росії [39].

Передумовами для його появи та розвитку стали свідоме розуміння погіршення стану довкілля, необхідність чіткого регламентування охорони та використання природних ресурсів, застосування жорстких санкцій економічного характеру до порушників екологічного законодавства. Першими компаніями, які розробили власні програми екологічного аудиту, стали US Steel, Allied Chemical та Occidental Petroleum [33].

Протягом останніх десяти років в цих країнах розроблено концепції екологічного аудиту, прийнято національні стандарти та нормативно-правові акти в цій галузі.

Грандіозні масштаби господарської діяльності людини посилюють взаємозалежність економіки і навколишнього середовища. Проблеми впливу науково - технічного прогресу на навколишнє середовище обговорюються в науковій літературі, на міжнародних конференціях, у передачах на радіо і телебаченні. У них чітко простежуються дві протилежні точки зору.

Перша свідчить, що розвиток промисловості, сільського господарства, урбанізації, тощо неминуче призведе до глобальної соціально - екологічної катастрофи. Інша точка зору засвідчує про можливість управління природними процесами і встановлення оптимального співвідношення між потребами людини та збереженням навколишнього середовища.

Головне завдання екологічного менеджменту - зниження екологічного ефекту, під яким розуміють результат впливу виробничої та невиробничої діяльності людини на навколишнє середовище, тобто факторами, що визначають екологічний ефект діяльності підприємств є: вплив на компоненти довкілля, що виражається у вилученні природних ресурсів з надр та зміні їх якості, а також на реципієнтів, які сприймають негативні наслідки господарської діяльності підприємств — відходи (емісії) виробництв. Таким чином, предметом екологічного менеджменту є природоохоронні та ресурсозберігаючі напрями діяльності підприємств, а метою екологічного

менеджменту є мінімізація негативних впливів діяльності підприємств на довкілля [3].

На даний час, Україна характеризується неефективним використанням природних ресурсів, до яких відносять земельні ресурси, та управління природоохоронною діяльністю. Тому при зростанні законодавчих вимог та зацікавлення громадян до охорони навколишнього середовища, питання системи екологічного менеджменту є надзвичайно актуальним.

Система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, що охоплює організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації і вдосконалення екологічної політики, її цілей і завдань [2].

Тому екологічний менеджмент займається питаннями управління діяльності, яка завдає шкоду навколишньому середовищу та формує екологічну культуру життєдіяльності людини.

Одні з найважливіших завдань, на даний час, які стоять перед урядом – створення безпеки населення і довкілля та запобігання негативних наслідків.

На жаль, дуже недосконаліми є Закони України про екологічний менеджмент. Залишається надзвичайно актуальним питання про необхідність урахування вимог сталого розвитку в системі «людина – господарська діяльність – навколишнє природне середовище», враховуючи екологічні проблеми, які існують в Україні. Останніми роками виникає необхідність розробки нових підходів до екологічного управління, спостерігається посилення вимог до законодавства. Значної уваги потребує необхідність вдосконалення заходів з охорони навколишнього середовища на підприємствах.

Сьогодні Україна активно інтегрується у світову економіку і систему міжнародної екологічної безпеки, зокрема розроблена «Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 р.». Пріоритетом розвитку екологічного менеджменту та інші фактори. Зокрема екологічний менеджмент

стає важливим інструментом забезпечення сталого розвитку та екологічної безпеки.

Відрізняється також мотивація впровадження систем екологічного менеджменту: для Заходу – це бажання підвищити свій імідж і увійти в число лідерів на ринку, що сприяє одержанню додаткових гарантій банку на кредит (позичку); в Україні – прагнення підприємства отримати систему пільг в законодавчому порядку (це стосується оподаткування, кредитування, інвестування, соціальних програма) [6,128].

Для впровадження екологічного менеджменту на підприємстві потрібно розпочати аналіз наявних на підприємстві проблем – як внутрішніх, так і пов'язаних з основними напрямками діяльності. Це необхідно для того, щоб виявити особливості взаємодії організації з навколишнім середовищем. Адже система екологічного менеджменту охоплює всі сфери діяльності організації, її аспекти, політику [40].

Завдяки вдосконаленню програм і проектів, які стосуються запровадження екологічного менеджменту, покращиться система екоменеджменту. Результатом впровадження такої системи буде покращення екологічних характеристик як суб'єкта, так і об'єкта екоменеджменту.

Отже, в першому розділі було подано основні визначення та поняття екологічного менеджменту, визначено концептуальні і нормативно-методичні основи екологічного менеджменту. Розглянуто основні принципи та функції засад екологічного менеджменту.

Проаналізовано джерела А. Садовенка, Д.М. Стеценка, Ю. А. Сагайдака, О.С. Білика, В.В. Седова.

Перший розділ містить теоретичне підґрунтя для практичної частини роботи, результати якої будуть висвітлені в третьому розділі.

Екологічний менеджмент має значні перспективи для розвитку. Вони сприяють забезпеченню природними ресурсами та отриманню прибутку від підвищення ефективності управлінської діяльності.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ТУРИЗМІ

2.1. Аналіз розвитку екологічного менеджменту у туристичному бізнесі.

Розвиток суспільного виробництва, підвищення продуктивності праці, «індустріалізація побуту» розширили часові можливості людини. Вивільнений час усе більше використовується для організації туристичних походів і поїздок, різних видів активного та пасивного відпочинку як у межах, так і за межами країни. Туризм утвердив себе як важлива пізнавальна, рекреаційна, виховна, освітня, культурна діяльність людей в останнє десятиліття. Важливою складовою світової економіки також стали туристичні послуги. Однак, з розвитком туризму дедалі збільшується навантаження на природно-територіальні комплекси (ландшафти) як у цілому, так і на окремі їх структурні компоненти (геосистеми). Тому потреба в науковій організації туристичної діяльності стає все більш нагальною. Одним із її напрямів є розробка та реалізація принципів екологічного менеджменту.

Необхідність залучення рекреаційно-туристичної сфери до процесу екологізації зумовлена відносно високою ресурсомісткістю та значними показниками рекреаційного навантаження на локальні екосистеми. Екологічно залежною ланкою господарства є рекреаційно-туристична індустрія, оскільки саме екологічні чинники великою мірою визначають туристичну привабливість території, доцільність розвитку рекреаційно-туристичного господарства на конкретній території та ефективність рекреаційно-туристичної діяльності. Також залучення великої кількості природних ресурсів потребує розвиток туризму. Утворюється особливий вид ландшафту – рекреаційний з певним рівнем антропогенної перетвореності – пляжі, лісопарки, курортні зони, дендропарки. Рекреаційні ресурси швидко виснажуються у разі нераціонального їх використання, а ландшафти втрачають свою рекреаційно-туристичну привабливість. Так, С. Кузик зазначає, що територія тоді

приваблива, коли вона має поряд з іншими туристичними ресурсами (історико-культурними та соціально-економічними) природні, насамперед екологічно чисті ресурси [22]. О. Музиченко-Козловська для розрахунку інтегрального показника туристичної привабливості пропонує враховувати також якість навколишнього середовища [26]. Н. Ветрова зазначає, що зниження якісних характеристик навколишнього середовища може негативно позначитися на привабливості території для рекреантів і призвести по ряду показників до втрати її значущості як сприятливої для організації рекреаційно-туристичної діяльності [8].

Достатньо масштабний і різноманітний є вплив сучасної рекреаційно-туристичної сфери на природне середовище. Зокрема, це – забудова земель рекреаційно-туристичними об'єктами, витоптування трав'яного покриву та ущільнення ґрунту в місцях масового відпочинку, забруднення побутовими відходами від об'єктів розміщення та харчування туристів, а також територій відпочинку туристів (наприклад, пляжів, лісопаркових зон), забруднення вихлопними газами від транспортних засобів переміщення туристів тощо.

Порушення природної рівноваги та зміна компонентів природного середовища найбільш гостро проявляється в таких рекреаційних зонах як національні парки, приміські лісопаркові території, берегові екосистеми річок у межах населених пунктів і у приміських зонах, де в умовах надмірного рекреаційного навантаження знищується трав'яний покрив, підлісок, змінюються біологічні та фізичні характеристики ґрунтів, порушуються місця проживання представників тваринного світу. Інфраструктура гостинності здійснює значний тиск на природно-територіальні комплекси в рекреаційних районах, розвиток якої супроводжується будівництвом великих готельних комплексів, зміною берегового ландшафту у процесі будівництва розважальних закладів, причалів для яхт і спортивних суден, створенням спеціально обладнаних станцій для екстремальних видів туризму тощо. Негативному екологічному впливу у місцях масового відпочинку піддаються практично всі природні компоненти – ущільнення ґрунту, витоптування трав'яного покриву,

забруднення повітря вихлопними газами від транспортних засобів переміщення рекреантів, забруднення території чи акваторії стоками та твердими відходами, руйнування природних ареалів гніздування птахів тощо. Оскільки для забезпечення мобільності туристів використовуються усі види наземного, повітряного, та водного транспорту, туризм є одним із основних факторів забруднення навколишнього середовища транспортними засобами. Крім цього, рекреаційно-туристичне господарство є значним споживачем водних ресурсів через системи водопостачання не лише для питних і санітарно-гігієнічних потреб, а й для забезпечення різноманітних лікувальних та оздоровчих водних процедур – басейни, ванни підводного масажу, різні види душу тощо.

Рекреаційна діяльність концентрується, як правило, на порівняно невеликих територіях, тому може призвести до повної деградації локальних екологічних систем. Саме через це питання реалізації основних принципів екологічного менеджменту в туристичній діяльності набувають усе більшої актуальності. Адже туризм, за умови його розумної організації з дотриманням екологічних вимог, є важливим стимулятором природоохоронної діяльності – встановлення очисних споруд, зменшення забруднення території, запровадження у виробничі процеси природозберігаючих технологій, створення заповідних територій тощо. Це зумовлено тим, що екологічна чистота території є важливим чинником її рекреаційно-туристичної привабливості. Ефективність рекреаційно-туристичної діяльності забезпечується не стільки кількістю використаних природних ресурсів і обсягом створеного при цьому прибутку, скільки рівнем відновлення фізичних, психологічних та інтелектуальних сил людини, що можливо лише завдяки використанню екологічно чистого природно-рекреаційного середовища. Завдяки цьому набувають усе більшої актуальності питання розробки та застосування системи екологічного менеджменту в туристичному бізнесі.

Екологічний менеджмент (англ. management – керування, організація) – цілеспрямована, свідома діяльність, пов'язана з розробленням, запровадженням, реалізацією, контролюванням різноманітних заходів

природоохоронного характеру, які повинні забезпечити раціональне використання і збереження природних ресурсів, дотримання екологічної безпеки [24]. Він є складовою загальної системи менеджменту, яка на основі системно-екологічного підходу забезпечує екологізацію всіх управлінських функцій з дотриманням концепції сталого розвитку та принципів екологічної справедливості.

Головною метою екологічного менеджменту є недопущення кризових екологічних ситуацій і попередження або зменшення негативного впливу процесів природокористування на навколишнє середовище. Галушкіна Т. П. зазначає: «Першим кроком до створення системи екологічного менеджменту на підприємстві є чітке усвідомлення наявності екологічного аспекту в його діяльності» [9]. Таким «аспектом» у туристичній сфері є її взаємодія туристичних підприємств і закладів з природним середовищем на всіх етапах створення та споживання туристичного продукту.

Екологічний менеджмент у туристичному бізнесі – це система управлінських заходів щодо надання високоякісних рекреаційно-туристичних послуг, яка спрямована на найкраще задоволення потреб рекреантів у активному відпочинку, оздоровленні, пізнавальній діяльності, діловому туризмі тощо за умови дотримання принципів екологічної безпеки. Щоб запровадити систему екологічного менеджменту у діяльності підприємств туристичного бізнесу, необхідно перш за все, розробити базову концепцію екологічного менеджменту, екологічну політику, визначити конкретні завдання щодо захисту навколишнього середовища, визначити статус, структуру та зміст екологічно безпечного турпродукту.

Політика екологічного менеджменту в туристичному бізнесі передбачає:

- включення природоохоронних вимог у комплекс традиційних господарських цілей туристичного підприємства;
- належне узгодження між виробничими функціями, інфраструктурою виробництва та екологічною безпекою;

- дотримання екологічних нормативів на всіх стадіях розробки, реалізації та споживання туристичного продукту;
- мінімізація впливу на навколишнє природне середовище загалом і на кожний об'єкт зокрема;
- економія і раціональне використання всіх видів ресурсів;
- інформування населення про характер діяльності туристичного підприємства;
- дотримання екологічно безпечних умов праці.

Екологічний менеджмент у туристичному бізнесі є основним засобом тиску, який спричинений людиною на довкілля, зміни поведінки туристів та формування відповідального ставлення до проблеми збереження життя на Землі в процесі здійснення рекреаційно-туристичної діяльності. Системи екологічного менеджменту дозволяють підприємству досягти конкурентних переваг у сучасних бізнесових умовах, шляхом значного скорочення спожитих ресурсів, а отже, і коштів. Туристичні підприємства отримують додаткові переваги на туристичному ринку завдяки тому, що вони реалізують принципи екологічного менеджменту. Окрім того, ті туристичні підприємства, які дотримуються принципів екологічного менеджменту у своїй діяльності, виконують важливу освітньо-культурну функцію шляхом передачі відповідних екологічних знань і формування відповідної природозберігаючої поведінки у туристів. Одним із найбільш публічних секторів бізнесу є туризм. Завдяки цьому реалізація принципів екологічного менеджменту в туристичній діяльності демонструє переваги сталого способу споживання природних ресурсів і сприяє формуванню екологічної свідомості. Екологічний менеджмент у туристичному бізнесі дозволяє отримувати людині, що здійснює рекреаційну діяльність, певний фізичний, психологічний, інтелектуальний і емоційний запас стійкості, а природа при цьому зазнає мінімальних впливів і наслідків, що є головною умовою забезпечення життєвого циклу рекреаційного процесу [13].

У туристичній галузі діє велика кількість організацій, що займаються розробкою і реалізацією турів. Проте далеко не всі організації, що зайняті у

сфері екотуризму, можуть «вижити» на ринку туристичних послуг й одержати прибутки, необхідні для продовження власної діяльності на ринку. І в першу чергу це залежить від того, як вдало ці організації здійснюють менеджмент.

Ті підприємства, що залучають більшу кількість туристів досягають кращих економічних результатів. Відповідно для цього, їм необхідно розробити і запропонувати цікаві екотуристичні продукти – екостежки, екотури, екологічні програми, еко-екскурсії на туристичному ринку, а також широкий набір різноманітних послуг і товарів та високий рівень організації обслуговування туристів.

Потенційний турист не повинен навіть і знати, яку саме роль виконує менеджмент у процесі діяльності. Тут усе має бути заздалегідь розраховано, проаналізовано, пророблено продумано, заплановано, та погоджено з багатьма іншими організаціями. Сучасні потреби туристичного ринку не може бути задоволено без менеджменту. Йому належить провідна роль у справі насичення ринку високоякісними екотуристськими продуктами. А туристи та відпочиваючі самі визначають, кому і чому віддати перевагу, а переважно це стається з тими підприємствами, які мають більш ефективну систему менеджменту.

Отже, екологічний менеджмент в туризмі створює систему управлінської діяльності, яка спрямована на найкраще задоволення потреб людей в активному відпочинку, оздоровленні, інтелектуальному розвитку (прогулянки, екскурсії, тури та подорожі). Природа при цьому зазнає мінімальних впливів і наслідків і може само відтворюватися, а людина, в той час, одержує певний фізичний, психологічний, інтелектуальний та емоційний запас стійкості.

Менеджмент екологічного туризму повинен постійно удосконалюватися, бути спрямований на інноваційний підхід, оскільки дана сфера набуває інтенсивного розвитку в усьому світі.

Одним з нових напрямків туризму на ринку туристських послуг в Україні, є екологічний туризм. Однак, він ще й досі не має чітко визначеного сегмента. Менеджмент екологічного туризму також робить тільки перші кроки.

Тому ще на вихідних позиціях дуже важливо виявити і усвідомити його специфічні особливості та потенціал, місце і роль та рівень його соціальної відповідальності за долю природи.

Звідси випливає, що менеджмент екологічного туризму повинен характеризуватися його високою якістю[13].

Підсумовуючи вищенаведене можна зробити висновок, що менеджмент екологічного туризму передбачає вирішення низки взаємозалежних економічних та природоохоронних завдань, що відрізняють його від менеджменту туризму в його традиційному розумінні.

Практичне запровадження принципів екологічного менеджменту в діяльність підприємств рекреаційно-туристичної індустрії означає:

- дотримання науково обґрунтованих екологічних нормативів споживання води як у готелях, так і під час проведення водних лікувально-оздоровчих процедур;
- використання лише сучасних технічних засобів водопостачання з метою уникнення її небажаного витікання із кранів, унітазів та душових пристроїв;
- енергозбереження на всіх стадіях і в усіх видах здійснення й забезпечення рекреаційного процесу (енергозберігаючі технології при будівництві закладів розміщення туристів, використання енергозберігаючих приладів класу А тощо);
- екологічно доцільне поводження з побутовими відходами (зменшення їх обсягів, розподіл за видами, забезпечення транспортування до місця утилізації тощо);
- дотримання норм застосування миючих засобів;
- нешкідливість хімічних засобів для миття та чистки, які одночасно повинні бути біодеградуєчими, тобто такими, що розкладаються природним чином;
- використання екологічно безпечної тари, пакувальних матеріалів, посуду;
- використання, по можливості, екологічно безпечних джерел енергії;

- ресурсозбереження на всіх стадіях забезпечення рекреаційного процесу від економії паперу в офісах до заміни постільної білизни та рушників лише за вимогою гостей;
- розробка та використання екологічно безпечних туристичних маршрутів.

Таким чином, запровадження екологічного менеджменту в туристичному бізнесі – це не лише важливий засіб підвищення ефективності підприємств рекреаційного-туристичного комплексу, але й важливий чинник формування екологічної культури та забезпечення сталого розвитку суспільства [15].

2.2. Міжнародні стандарти серії ISO14000 як основа системи екологічного менеджменту в туризмі.

Рішення про розробку стандартів систем екологічного менеджменту ISO 14000 було результатом Уругвайського раунду переговорів по Всесвітній торговій угоді та зустрічі на вищому рівні з проблем навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Стандарти ISO 14000 розробляються Технічним комітетом 207 (ТС 207) Міжнародної Організації Стандартизації (ISO) з врахуванням уже зарекомендованих міжнародних стандартів із систем менеджменту якості продукції (ISO 9000). Екологічний аспект визначено як елемент діяльності підприємства, його продукції та послуг, який взаємодіє чи може взаємодіяти з навколишнім середовищем в міжнародних стандартах серії ISO 14000

Діяльність у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів повинна регулюватися стандартами. Дія цих стандартів поширюється на управління навколишнім середовищем із метою забезпечення економічних суб'єктів необхідними інструментами і механізмами управління навколишнім середовищем для досягнення їхніх екологічних і економічних цілей. Системи екологічного менеджменту регламентуються міжнародними стандартами ISO серії 14000. Офіційно усі стандарти ISO є добровільними для підприємств [30].

Система стандартів повинна забезпечувати зменшення несприятливих дій на навколишнє середовище на трьох рівнях:

Рис.2.1. Рівні зменшення несприятливих дій на навколишнє середовище.

У країнах, в яких більш розвинута економіка, окрім стандартів також запроваджені ринкові інструменти екологічного менеджменту такі як:

- інструменти системи кредитування (пільгові чи податкові);
- екологічні платежі за викиди шкідливих речовин в атмосферу, водні джерела, ґрунт;
- цінові інструменти;
- податкові інструменти (пільгові чи дискримінуючі): податки на продукцію, види діяльності, джерела забруднення, вміст шкідливого компонента;
- сплата за досягнення певних екологічних результатів тощо.
- субсидії (прямі та непрямі) на державні екологічні проекти, на екологічні цілі населенню, дотації на екологічно досконалу продукцію;

На сучасному етапі розвитку економіки можна виокремити такі елементи економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності: плата за забруднення навколишнього середовища та розміщення відходів; екологічне програмування; торгівля ліцензіями; платежі за застава; екологічне страхування; створення ринку природних ресурсів; плата за природокористування; система економічного стимулювання природоохоронної діяльності; удосконалення системи ціноутворення з урахуванням екологічних

чинників, особливо на продукцію природо витратних галузей народного господарства; створення екологічних фондів.

До сьогодні в Україні прийняті як державні стандарти ISO 14000 п'ять документів:

ISO 14001 «Системи управління навколишнім середовищем. Вимоги і керівництво щодо застосування».

ISO 14004 «Системи управління навколишнім середовищем. Керівництво за принципами організації і методами забезпечення функціонування».

ISO 14010 «Керівництво щодо екологічного аудиту. Основні принципи ISO 1401 і екологічний аудит. Аудит системи екологічного управління».

ISO 14012 «Екологічний аудит. Кваліфікаційні вимоги до екологів–аудиторів».

Основний документ цієї серії – ISO 14001. Він не містить жодних абсолютних вимог до дії організації на навколишнє середовище, однак, організація в спеціальному документі має оголосити про своє прагнення відповідати національним стандартам.

Це зумовлено тим, що ISO 14000, як міжнародні стандарти не повинні вторгтися у сферу дії національних нормативів.

У серію ISO 14000 входять три групи документів:

- принципи створення і використання систем екологічного менеджменту;
- інструменти екологічного контролю і оцінки;
- стандарти, орієнтовані на продукцію

Ключовим поняттям серії ISO 14000 є поняття системи менеджменту навколишнього середовища в організації (підприємстві або компанії). Тому центральним документом стандарту вважається ISO 14001 «Специфікації і керівництво щодо використання систем менеджменту навколишнього середовища». Саме відповідність стандарту ISO 14000 і є предметом формальної сертифікації.

Решта всіх документів розглядається як допоміжні. Наприклад, ISO 14004 містить більш розгорнуте керівництво щодо створення системи менеджменту

навколишнього середовища; серія документів 14010 визначає принципи аудиту системи; серія 14040 визначає методологію «оцінювання життєвого циклу», яка може використовуватися при оцінюванні екологічних дій, пов'язаних з продукцією організації. Офіційно стандарти ISO 14000 є добровільними. Вони не замінюють законодавчих вимог, а визначають, яким чином підприємство впливає на навколишнє середовище і як виконуються вимоги законодавства. Організація може використовувати стандарти ISO 14000 для внутрішніх потреб. Передбачається, що за допомогою створення цієї системи організація може управляти всією сукупністю своїх дій на навколишнє середовище і її діяльність буде відповідати усім вимогам. Стандарти також можуть використовуватися і для зовнішніх потреб. Це здійснено для того, щоб підприємство змогло продемонструвати, що його діяльність відповідає сучасним вимогам.

За задумом ISO, система сертифікації має створюватися на національному рівні. Як показує досвід таких країн, як Канада, головну роль у процесі створення національної інфраструктури сертифікації відіграють національні агентства зі стандартизації, такі як держстандарт, а також торговельно–промислові палати, союзи підприємців і т.д.

Сертифікація, згідно з ISO 14001 – справа добровільна.

Не повинна викликати серйозних питань потреба в ухваленні національних стандартів серії ISO 14000, оскільки усім відома екологічна ситуація в Україні. У зв'язку з цим, першим кроком на шляху покращення діяльності підприємств у сфері екології стало прийняття Україною ISO серії 14000 як національних стандартів (ДСТУ). Україна прийняла ці стандарти практично відразу ж (через рік) після затвердження їх в ISO [17].

У таблиці 2.1. наведено перелік міжнародних стандартів серії ISO 14000, які регулюють систему економічного менеджменту. Ці стандарти є добровільними для підприємств.

Таблиця 2.1.
Перелік міжнародних стандартів серії ISO 14000

	Принципи створення й використання систем екологічного менеджменту
ISO 14001	Система екологічного менеджменту (EMS) – Специфікації та посібник з використання
ISO 14004	EMS – Загальний посібник з принципів, систем і методів
ISO 14014	Посібник з визначення «початкового рівня» екологічної ефективності підприємства
	Інструменти екологічного контролю і оцінки
ISO 14010	Посібник з екологічного аудиту – Загальні принципи
ISO 14011/1	Посібник з екологічного аудиту – Процедури аудиту. Аудит систем екологічного менеджменту
ISO 14012	Посібник з екологічного аудиту – Критерії кваліфікації екологічних аудиторів
ISO 14031	Посібник з оцінки екологічних показників діяльності організації
	Стандарти, зорієнтовані на продукцію
ISO 14020 (серія)	Принципи екологічного етикетування продукції
ISO 14040 (серія)	Методологія "оцінки життєвого циклу" – оцінки екологічного впливу, пов'язаного з продукцією, на всіх стадіях її життєвого циклу
ISO 14050	Екологічний менеджмент. Глосарій (словник)
ISO 14060	Посібник з обліку екологічних аспектів у стандартах на продукцію

Може виявитися необхідним отримання сертифікації в системі ISO 14000 для українських підприємств, що працюють або планують збут продукції на зовнішніх ринках. Оскільки зараз національна інфраструктура сертифікації знаходиться на початковій стадії розвитку, то такі підприємства схильні запрошувати іноземних аудиторів.

Тому в найближчому майбутньому представляється доцільним зробити наступні кроки:

- популяризувати ISO 14000, у тому числі через публікацію україномовного тексту стандартів;

- популяризувати основні принципи екологічного аудиту промислових підприємств;
- зайнятися підготовкою фахівців-аудиторів;
- запровадити розвиток нормативної бази по екологічному аудиту;
- запровадити національну систему екологічної сертифікації і маркірування продукції [4].

Таким чином, запровадження ISO 14000 є досить актуальним і для України.

2.3. Оцінка використання екологічного туристичного потенціалу.

В Україні з усвідомленням крижкості культурної та природної спадщини зростає ринок екотуризму. При цьому набуває актуальності питання відповідального відпочинку. Сучасний стан туристичного бізнесу України має чітко виражену орієнтацію на експорт туристичних послуг, що обумовлює потребу збільшення кількості в'їзних та внутрішніх туристів. Ситуація, яка склалася за останній рік, спричинила економічну неможливість виїжджати закордон для більшості громадян України. Просування соціально та екологічно безпечного туризму в районах зі значними природними ресурсами може сприяти підвищенню конкурентоспроможності не тільки на вітчизняному, а й на світовому ринку туристичних послуг.

Для оцінки потенціалу екологічного туризму насамперед, необхідно відібрати ознаки, які мають як позитивний, так і негативний вплив на території різних регіонів. Серед позитивних ознак: пам'ятки культурної спадщини (об'єкти археологічні, містобудування та архітектури, монументального мистецтва, історичні та сакральні пам'ятники); природні ресурси (ліси, водоймища, річки, об'єкти природно-заповідного фонду). Обґрунтування визначення саме цих ознак обумовлено метою екологічних подорожей – освіта і розширення кругозору, єднання з природою, відповідальний відпочинок. На потенціал регіонів України впливають такі негативні чинники: викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних та пересувних джерел

забруднення, велика кількість активних промислових підприємств, наявність "рукотворних" водоймищ для ГЕС, кар'єри та інші промислові розриття, несанкціоновані сміттєзвалища та ін.

В Україні екологічний туризм лише починає розвиватися. Екотуристичні мандрівки організуються переважно самостійно. Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких сприяє для розвитку інфраструктури на екологічній території. Поряд з цим, значно зростає попит на туристичні послуги. Найцікавішими напрямками для розвитку екотуризму в Україні є:

По – перше, величезна територія Карпатських гір. Вони майже повністю вкриті незайманими лісами. Крім того, тут розташоване містичне озеро Синевир (частина національного природного заповідника «Синевир»). У середині острова є маленький острівець площею всього кілька квадратних метрів, який називається Морське око. У Карпатах теж є заповідники, природні та ландшафтні парки, а ще немало цікавих місць з багатою історією. До речі, додаткова краса Карпат полягає в тому, що зовсім поруч розміщені Львів, Івано-Франківськ, Галич та інші туристичні міста.

По – друге, Херсонська область. Унікальність Херсонщини полягає в тому, що вона омивається двома морями: Чорним і Азовським. Саме в цій області розташована найбільша в Європі пустеля — Олешківська. А ще є два безлюдні острови — Джарилгач і Бірючий. Могутня річка Дніпро впадає в Чорне море біля цієї території. Зазначимо, що одне з найдивовижніших місць в Україні — біосферний заповідник Асканія-Нова — зоологічний парк, ботанічний сад і відкрита територія незайманих степів площею близько 110 кв. км. Заповідник відомий завдяки найбільшій популяції коней Пржевальського, які живуть в неволі. На думку опитаних, одного туру замало, щоб ознайомитися з усією красою Херсонщини.

Наступним об'єктом є Подільські Товтри — справжнє природне диво, залишки узбережних рифів, які розтягнулися вздовж давньої берегової лінії. «Насправді, це місце унікальне. Його можна порівняти тільки з аналогічними

геологічними структурами в Сполученому Королівстві та Сполучених Штатах», — пояснюють туристи, котрі відвідали ці чудові місця. Територія Товтр містить прекрасні туристичні місця з живописним видом на річки Дністер, Збруч, Смотрич та Бакотську затоку. А ще на території Товтр і прилеглих районів є кілька середньовічних замків і фортець, зокрема ті, які називають українськими архітектурними дивами, — Кам'янець-Подільський замок та Хотинська фортеця.

Ще одним місцем, сприятливим для розвитку екотуризму є Каньйони Миколаївської області. У долинах річки Південний Буг та її приток розташувалися кілька скелястих каньйонів. Величезні кам'яні брили буквально прориваються з-під землі. Насправді, це залишки давніх гір, які простягалися на 1000 км з північно-заходу на південний схід. За останні 60 млн років ця частина землі не затоплювалася. До речі, Актівський каньйон у Миколаївській області — єдиний у Європі, який за своїми геолого-ландшафтними показниками в мініатюрі з величезною точністю нагадує знамениті каньйони північної Америки. Миколаївські каньйони — ідеальне місце для екстремального відпочинку.

Також необхідно виділити Дніпровські береги в Черкаській області. Ця територія — дуже важлива історична й географічна частина України, де є дніпровські скелясті береги, Букський каньйон, Канівський державний природний заповідник тощо. Але не тільки природна краса може зацікавити туристів. У Черкаській області є автентичні села й міста, які можна назвати культурними скарбами. Наприклад, парк «Софіївка» — один із кращих зразків ландшафтного дизайну початку XIX ст. Ще один туристичний центр Черкаської області — Тарасова (Чернеча) гора, яка є частиною Шевченківського національного заповідника на березі Дніпра

Під екотуристичним потенціалом певної території слід розуміти розуміють сукупність усіх зібраних екотуристських ресурсів -природних і антропогенних об'єктів, явищ, властивостей, засобів, можливостей та умов, які

придатні для формування певного екологічного продукту та здійснення відповідних екологічних турів, екскурсій, програм на цій території, тощо.

Усі елементи екотуристичного потенціалу території поділяють на:

- природні та антропогенні ландшафти та їх компоненти;
- засоби, умови та можливості здійснення екотуризму.

До природних та антропогенних ландшафтів відносять:

- природні ландшафти, властивості яких є: рекреаційно-туристичними, інтелектуально-пізнавальними, пейзажно-естетичними;
- комплекси, які створені за допомогою людей: садибно-паркові комплекси, зразки ландшафтної архітектури тощо;
- природознавчі та історико-краєзнавчі музеї
- природні території - ліси, лісопарки, парки, гідропарки, а також пам'ятки природи, ботанічні й зоологічні сади, аквапарки, океанаріуми та подібні об'єкти в межах парків, лісопарків та гідропарків;

До засобів та умов й можливостей здійснення екотуризму належать:

- види транспорту, які мають екологічні характеристики - піший, велосипедний, водний (байдарки, каное, рафти тощо), кінний та інші (па місцевих їздових тваринах), електротранспорт (електромобілі, спеціальні вузькоколіїні та моноколіїні залізниці тощо);
- екологічні об'єкти розміщення туристів - екокемпінги, обладнані наметові містечка, приюти, хатинки лісника тощо;
- відповідність території для різних видів екологічного туризму (ботанічного, зоологічного, спелеологічного, фітотерапевтичного тощо) та їх доступність;
- індивідуальне і групове спорядження та витратні матеріали, що не забруднюють природне середовище;
- екологічно чисті продукти харчування, насамперед, місцеві;
- обслуговуючий персонал, провідники та ін., місцеве населення;

- кваліфіковані менеджери екологічного туризму й гіді-природознавці, а також дидактичні, екоосвітні, просвітні, виховні та інші інформаційні та екорекламні матеріали.

Проаналізувавши екотуристичний потенціал певних природних територій, можна визначити основні види екотуристичної діяльності, найбільш поширеними серед них є:

- розроблені, обладнані та контрольовані екологічні стежки та маршрути;
- організований спортивний, пригодницький, зелений сільський, лікувальний і реабілітаційний туризм;
- спеціальні екологічні й екокультурні тури;
- екскурсійні послуги, у тому числі екологоприродознавчі та історико-культурні екскурсії;
- спеціальні спортивні та культурно-дозвілєві заходи та акції (спортивні змагання, ігри, тренінги, збори, фестивалі, конкурси, виставки, ярмарки, аукціони тощо);
- контрольоване збирання та заготівля відпочиваючими і туристами грибів, ягід, рослин та інших «дарів природи», фотополювання, некомерційне спортивне рибальство (включаючи підводне полювання та дайвінг);
- продаж екологічно чистих місцевих продуктів харчування та страв національної кухні;
- екотехнологічні послуги розміщення і транспортні послуги;
- прокат туристського спорядження;
- виготовлення і продаж різноманітних сувенірів, насамперед, місцевих промислів;
- рекламно - інформаційні послуги, створення та реалізація продукції з екологічною символікою території, у тому числі на поштових марках;

Отже, потенційним джерелом екотуристського продукту є, насамперед, ландшафтно-екологічні ресурси природного середовища [14].

Отже, у 2 розділі було проведено дослідження розвитку екологічного менеджменту в туризмі. Для забезпечення реалізації цілей екологічного

менеджменту підприємствам необхідно впроваджувати екологічно безпечні виробництва, усувати негативний вплив на навколишнє природнесередовище, здійснювати заходи з економії різних видів ресурсів шляхом впровадження новітніх технологій (зниження енергомісткості та ресурсомісткості виробничих процесів), зменшення відходів виробництва забезпечення їх утилізації тощо. В Україні екологічний туризм перебуває на початковій стадії розвитку. Поряд з цим, Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких значно сприяє на збільшення туристичного попиту. Діяльність у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів повинна регулюватися стандартами. Дуже важливим напрямком є запровадження на підприємстві стандартів серії ISO 14000. Завдяки цим стандартам визначається якість послуг. Однак це є добровільним.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ТУРИЗМІ

3.1. Екологічні проблеми туризму та шляхи їх вирішення.

Туризм у масових масштабах становить серйозну загрозу для природного середовища, яку можна порівняти з впливом деяких галузей промисловості чи інтенсивних форм сільського господарства. За масштабами впливу на довкілля туризм знаходиться на п'ятому місці (після промисловості, будівництва, транспорту і сільського господарства). Частка туризму в деградації довкілля складає 5–7%. Питання негативного впливу туризму на природне та суспільно-культурне середовище вперше було свідомо підняте в 50-х роках ХХ століття, коли він почав ставати масовим. Цьому сприяли такі чинники, як підвищення рівня життя в багатьох країнах, збільшення тривалості вільного часу, процеси урбанізації та зростання промисловості. В Європі перші симптоми негативної діяльності туристичної галузі було відмічено в Альпах і на узбережжі Середземного моря.

В 70-х роках розпочалась міжнародна критика негативного впливу туризму на довкілля. Ознакою цього періоду є пошук альтернативних цілей для здійснення подорожей і нових підходів для пізнання світу, в першу чергу молодим поколінням. В наступній декаді (80-ті роки) відбулись перші дискусії на міжнародних форумах щодо необхідності змін в підходах до розвитку туризму. Аленові концепції отримали свою реалізацію тільки в 90-их роках, коли було зроблено перші конкретні кроки на предмет просування та підтримки екополітики в туризмі на світовому, державному, регіональному та місцевому рівнях.

Одним із них є застосування в туризмі основоположних принципів концепції сталого (стійкого) розвитку, яка вперше прозвучала в програмному документі «Порядок денний на ХХІ століття (Agenda XXI)», прийнятому в 1992 році на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро. На основі цього документу у 1996 році СТО, Світовою радою з подорожей і туризму та Радою планети Земля був

розроблений власний «Порядок денний на XXI століття у сфері подорожей та індустрії туризму». Там вперше визначено поняття «сталого туризму», тобто туризму, що базується на засадах сталого розвитку. Ще одним важливим програмним документом стала Квебекська декларація з екотуризму, прийнята на Всесвітньому екотуристичному саміті у 2002 році, проголошеному ООН Міжнародним роком екотуризму та гір. Згодом, в даному напрямку почав працювати і туристичний ринок. Нові тренди в туризмі все більше стають основою для формування довготермінової політики в туристичній галузі [11].

Головними причинами негативного впливу туризму на довкілля є, в першу чергу, надмірна концентрація туристичного руху в часі і в просторі, нерівномірне розташування туристичної інфраструктури (часто в місцях з найціннішими природними комплексами), а також брак екологічної культури туристів. Можна виділити три основні джерела такого впливу — це самі туристи, заклади що надають послуги гостинності, а також транспортні засоби. У першому випадку наслідки проявляються, головним чином, у витоπτуванні ґрунту та рослинності на туристичних маршрутах, засміченні території, збільшенні ймовірності виникнення пожеж, знищенні певних видів рослин чи тварин та створенні фактора турбування. Ці зміни можуть досягати значних масштабів при масових скупченнях туристів на певних ділянках: на пляжах, популярних гірських маршрутах та найбільш відвідуваних вершинах, у приміських рекреаційних зонах, поблизу привабливих туристичних об'єктів (печер, водоспадів, скельних виходів тощо).

Набагато важливішим є вплив на довкілля закладів туристичної інфраструктури (в першу чергу, потужних готельно-ресторанних та розважальних комплексів). Діяльність таких закладів часто пов'язана із надмірним споживанням природних ресурсів (прісної води, енергії), забрудненням вод через відсутність досконалих систем очищення стоків, продукуванням великої кількості твердих побутових відходів. Концентрація великої кількості таких об'єктів на територіях з високою цінністю може призводити до погіршення естетичної цінності ландшафту. Ще одною

потенційно небезпечною для довкілля сферою діяльності в туризмі є транспортні перевезення. Основними екологічними проблемами транспорту є надмірне споживання природних ресурсів, хімічне забруднення повітря і, в меншій мірі, ґрунту та води; шумове забруднення, а також проблеми, пов'язані з будівництвом транспортних комунікацій.

Надмірне використання ресурсів. Основними природними ресурсами, які використовуються для потреб туристичної галузі є земельні, водні (головним чином прісна вода) і енергетичні. Для будівництва об'єктів туристичної інфраструктури (готелів, кемпінгів, паркінгів, лижних витягів, басейнів, туристичних шляхів, автодоріг) щороку поглинаються великі площі земної поверхні. Так, лише кількість готельних номерів за останнє десятиліття зросла на 25% (на 3–4% щорічно) [41].

Туристична інфраструктура зазвичай створюється поблизу найбільш привабливих у ландшафтному відношенні територій: біля підніжжя гір, на лісових галявинах, узбережжях морів чи озер, які одночасно є найбільш чутливими до антропогенного впливу. Ця проблема є надзвичайно актуальною для деяких регіонів України, зокрема Карпат, узбережжя Чорного та Азовського морів, Криму, де в останні роки відбувається масова розбудова туристичних об'єктів та приватного сектору.

Має місце несанкціоноване будівництво, зокрема на території об'єктів природно-заповідного фонду. Вода використовується в туризмі у кількостях, порівняльних із промисловим використанням. В першу чергу, її використовують заклади розміщення та харчування як для забезпечення індивідуальних потреб туристів, так і для надання послуг: прання, приготування страв тощо. За статистичними даними, щороку на одне нічліжне місце використовується від 350 до 1200 л води. Особливо відчутним такий вплив є на невеликих островах, де ресурси прісної води обмежені. У країнах з нестачею води готелі іноземних власників мають переваги в її отриманні перед місцевими споживачами. Величезну кількість води використовують для утримання полів для гольфу. Так, поле стандартної площі на Майорці

використовує щоденно 1500-2000 м³ води (як 800людей) . Ще один приклад готель в пустелі Аль Мага (AlMahaDesertResort&SPAhotel *****) в ОАЕ розташований на території оазису посеред пустелі, у якому кожен номер обладнаний власним басейном площею від 20 до 80 м.

Таблиця 2.2.

Негативний вплив туризму та шляхи його запобігання

Види негативного впливу туризму на навколишнє середовище	Шляхи попередження та ліквідації негативних екологічних наслідків
<p>Інтенсивне використання природних ресурсів:</p> <ul style="list-style-type: none"> -вирубка лісів, створення природно – соціальних об’єктів та територій; - використання великих обсягів прісних водних ресурсів; - виснаження земель у процесі виробництва сільськогосподарської продукції; - виснаження природних лікувальних ресурсів (мінеральних та термальних вод, лікувальних грязей тощо.) 	<ul style="list-style-type: none"> - встановлення лімітів використання природних ресурсів; - встановлення нормативів плати за використання природних ресурсів; - дотримання лімітів використання та нормативів плати за я природні ресурси; - інтенсивне лісовідновлення; - відновлення земель; - раціональне використання природних лікувальних ресурсів.
<p>Пошкодження або знищення природних ресурсів:</p> <ul style="list-style-type: none"> -пошкодження або знищення дерев, лісових культур і молодняка, витоптування лісових насаджень, механічне їх пошкодження; - збирання дикорослих лікарських рослин, грибів, ягід з механічним пошкодженням; - заготівля деревних соків; - самовільне збирання та знищення рослин , занесених до Червоної книги; - незаконне полювання та рибальство. 	<ul style="list-style-type: none"> - контроль за вирубкою лісів; - інтенсивне лісорозведення; - еколого – освітня та виховна робота з туристами; - роз’яснювальна робота з місцевим населенням; - створення природно – заповідних територій; - притягнення винних до відповідальності (адміністративний штраф, вилучення об’єкта правопорушення, відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням.)
<p>Забруднення навколишнього природного середовища:</p> <ul style="list-style-type: none"> -забруднення атмосферного повітря шкідливими викидами транспортних засобів; - забруднення лісів твердими відходами (консервні банки, скляні та пластмасові пляшки, тощо.); - забруднення поверхневих вод каналізаційними стоками, побутовим сміттям, паливно – мастильними матеріалами тощо); 	<ul style="list-style-type: none"> - обмеження в’їзду транспортних засобів на територію природного об’єкта, курортної, лікувально – оздоровчої, рекреаційної зони; - поступовий перехід на екологічно безпечні види палива; - впровадження очисного обладнання і устаткування для утилізації забруднюючих речовин; - здійснення контролю за джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин тощо
<p>Деградація навколишнього природного середовища:</p> <ul style="list-style-type: none"> -зменшення площ лісів; - зменшення обсягів чистої прісної води; - деградація ґрунтів; - зникнення окремих видів рослинного і тваринного світу та збільшення видів, що знаходяться на межі зникнення. 	<ul style="list-style-type: none"> -зниження лімітів використання природних ресурсів; - підвищення розмірів плати за використання природних ресурсів; - інтенсивне лісорозведення; - створення природоохоронних територій; - економічне стимулювання природоохоронних заходів.

3.2.Рекомендації щодо запровадження систем енергозбереження у туристичному секторі.

Туризм - сфера господарського комплексу, що забезпечує десяту частину світового валового продукту. Ця галузь розвивається швидкими темпами і в найближчі роки може стати найбільш важливим сектором підприємницької діяльності.

Туризм, відпочинок, курортне лікування, реабілітація й оздоровлення пов'язані з використанням природно-ресурсного потенціалу, тому до цих видів діяльності треба підходити з позицій оптимального природокористування – отримання максимально можливого економічного ефекту з мінімально можливими екологічними збитками.

Необхідність застосування енергозбереження сектору туризму в Україні стає не лише актуальною, але й вкрай необхідною, що дасть змогу заощадити не лише кошти, але й екологічні ресурси, що є вкрай важливими для розвитку туризму. Світовий досвід свідчить про те, що здійснення економічно обґрунтованої енергозберігаючої політики підприємства у використанні енергетичних ресурсів є одним із найважливіших завдань підприємств у ринкових умовах. Окрім того, швидке зростання вартості енергоресурсів на світових ринках потребує від споживачів застосування енергозберігаючих технологій і методів, що дають змогу суттєво знизити обсяги їх споживання. Враховуючи те, що ціни на джерела енергії надалі будуть лише зростати, необхідно якнайшвидше вирішувати цю проблему не тільки на окремих підприємствах, але й в масштабах усієї країни.

У туризмі можна виділити п'ять основних проблемних областей:

1) Енергоспоживання - сектор гостинності - це величезний споживач енергії для опалення, охолодження, електроенергії, транспортування та імпорту на великі відстані. Холодильне та повітряне обладнання для кондиціонування, є озоноруйнуючими речовинами.

2) Водокористування - туристи споживають велику кількість води, ванни, душу, басейнів, пральні, обслуговування зелених і садових зон і спортивних споруд. Тому постачання води є надзвичайно великим.

3) Утилізація твердих відходів - велика кількість рідких і твердих відходів виробляється в основному за допомогою суден і транспортування, а іноді й залишається у річках та озерах.

4) Зобов'язання з охорони навколишнього середовища, спрямовані на захист - наприклад, такі як незаконне полювання, можуть завдати серйозної шкоди флорі та фауні.

5) Освіта працівників та розвиток громади впливають на готовність місцевого населення і відвідувачів до охорони навколишнього середовища.

Останніми роками набуває поширення при організації готельного бізнесу використання технологій «розумний будинок», що дозволяє більш раціонально використовувати всі наявні ресурси (воду, електроенергію, теплоенергію тощо). Усім відомо що саме готелі є одними із найбільших споживачів цих ресурсів. Тому, в 2010 році у США вперше був проведений конкурс Sustainable Suite Design Competition, організований U.S. Green Building Council і ASID (Американською асоціацією дизайнерів інтер'єрів). Основним конкурсним завданням для дизайнерів інтер'єрів стало створення проектів готельного номеру, що відповідають сучасним поняттям про відповідальність по відношенню до довкілля, які одночасно стали б новим позитивним досвідом для клієнтів. Робився акцент на споживання води, навколишнє середовище, енергоефективність, матеріали, внутрішнє середовище [32]. Така технологія дозволяє підвищити ефективність і продуктивність системи управління готельним бізнесом та створює передумови для його конкурентоспроможності, адже дозволяє поєднати безпеку, комфорт та технічні можливості.

Однією з найгостріших екологічних проблем у світі залишився пластик, одноразового використання. Чимало брендів відмовилось від пластикових соломинок, пакетів та інших подібних речей за останні 12 місяців. Усі усвідомлюють, що доцільніше було б витратити трішки більше грошей на

використання екологічно чистої продукції, як наслідок – завдати значно меншої шкоди для навколишнього середовища.

Здавалося б, нічого нового немає в екологічному тренді, проте фахівці Trendwatching.com впевнені, що у 2019 році боротьба за чистіше довкілля набере ще більших обертів. А це означає, що споживачі надаватимуть перевагу тим продуктам й такому досвіду, що створені або трансформовані для мінімізації шкідливого впливу на природу – або навіть чинять на неї позитивний вплив.

Попередження міжурядової групи експертів ООН з питань зміни клімату свідчать про те, що залишилось всього 12 років, аби запобігти кліматичній катастрофі. Масштабна кампанія 2018 року проти одноразового використання пластику є сигналом радикальних змін у мисленні мільйонів людей. Це означає, що споживачі дедалі більше відмовляються миритися з продуктами чи послугами, які шкодять довкіллю, де б з ними не стикнулись – у готелі, ресторані, магазині чи деінде.

Цікаво те, що екологічність, яка раніше асоціювалась переважно з продуктами (тими ж пластиковими соломинками, до прикладу) – тепер переноситься й на споживацький досвід. Це відбувається тому, що досвід – це валюта нового часу, це те, що визначає наш статус у сьогоdnішньому світі, те, що дає змогу людині розповідати про те, ким вона є та у що вірить (хоча б і шляхом розміщення фотографій в Instagram).

Подано декілька прикладів того, як бренди створюють більш екологічний досвід для своїх споживачів.

Розташований у Копенгагені Amager Resource Center перетворює міське сміття на електрику. У минулому році ця організація створила новий досвід для споживачів: штучний схил для лижників та стіну для скелелазіння. Ця «міська гора» отримала назву Copenhagen. Також на ній розміщено ресторан та бар для лижників, маршрути для пішохідного туризму. Amager Resource Center є однією з найсучасніших організацій у світі, яка переробляє сміття на електрику, а

також являє собою підтвердження обіцянки Копенгагена стати першим вільним від вуглецю містом до 2025 року.

У грудні 2018 року португальська авіакомпанія Ni Fly виконала перший у світі рейс, вільний від одноразового пластику. Столове приладдя та контейнери були зроблені з бамбуку та інших матеріалів, які піддаються переробці. Літак Airbus A340 виконував цей рейс з Лісабона до Бразилії.

Авіакомпанія Ni Fly ще у березні минулого року заявила про те, що збирається повністю відмовитись від одноразового пластику до кінця 2019-го. Адже, за даними Міжнародної асоціації повітряного транспорту (ІАТА), у 2017 році пасажери літаків згенерували більше 5,7 млн тон сміття, і, за прогнозами, якщо не протидіяти цьому, цифра подвоїться за 15 років.

Споживачі надаватимуть перевагу тим продуктам й такому досвіду, що створені або трансформовані для мінімізації шкідливого впливу на природу.

Мережа готелів Hilton у січні 2019 року представила перший повністю веганський номер у Лондоні. Все, що у ньому знаходиться, зроблено на основі рослинних матеріалів. Усі предмети, які розташовані у номері, можна помітити як «cruelty free» («створено без жорстокості»). Вартість перебування тут складає 550 фунтів за ніч. На переконання керівництва мережі, попит на подібні послуги постійно зростає, тому можна очікувати на появу нових веганських номерів.

А в Індонезії минулого року відкрився Ijen – перший ресторан, який взагалі не генерує відходів. Тут подають морепродукти, що ловлять вручну, меблі виготовлені з переробленої деревини, а підлога – із зацементованих залишків розбитих тарілок та стаканів. Свічки з використаної на кухні олії стоять у підсвічниках-пляшках з-під вина, а органічні відходи потрапляють на місцеву свиноферму чи йдуть на добрива.

Схоже, мислення споживачів змінюється з короткострокового на довгострокове. І якщо сьогодні здається чимось складним відмовитись від певних звичок, то розуміння правильності цього кроку дає мотивацію

продовжувати. Бізнесу важливо помітити той момент, коли його клієнти будуть готові до серйозних змін – і навіть чекатимуть на них [44].

Сектор туризму та гостинності є величезним споживачем енергії для опалення, охолодження, електроенергії та перевезення.

1) З метою пом'якшення надмірного споживання енергії необхідно:

о використання технічного потенціалу електричної ефективності за допомогою технічних стандартів; наприклад, заміну ламп розжарювання компактними люмінесцентними лампами (КЛЛ), які використовують менше енергії і довше; особливу увагу необхідно звернути на LED-лампи, їх активно використовують на промисловому і побутовому рівні, оскільки це енергоефективний джерело освітлення. Світлодіоди споживають в 10 разів менше електроенергії, ніж звичайні лампи розжарювання і забезпечують до 10 років постійної роботи. Крім того, вони не містять ртуті. Використання LED-ламп це один з поширених способів підтримки екологічного маркетингу на підприємстві.

о заміна старого обладнання на енергоефективні, особливо використання енергоефективної авіації та оновлення парку літаків; За статистикою на комерційну авіацію припадає близько 2% глобальних викидів вуглецю і близько 12% всіх викидів CO₂ від транспортного сектору. Але за прогнозами до 2050 року викиди CO₂ від комерційної авіації зростуть втричі на фоні зростання обсягів авіаційних перевезень в усьому світі. Також збільшиться і частка авіаційних викидів у транспортному секторі, оскільки автомобілі та вантажівки стають більш паливо ефективними.

о заміну викопних джерел енергії на альтернативні, такі як вітер і сонце; До альтернативних джерел енергії належать відновлювальні - вітер, сонячне випромінювання, енергія морів і океанів тощо. Їх перевагою є те, що всі вони екологічно чисті. Застосування енергоефективних та екологічно чистих технологій, відновлюваних джерел енергії у будівництві та експлуатації житла дасть можливість усунути бар'єри для заощадження енергії і підвищення ефективності її використання.

Енергоєфективні екологічні житла, бази відпочинку, в яких використовуються ресурсозберігаючі технології, що скорочують споживання електрики, тепла, води, де застосовуються системи сонячного обігріву та інші альтернативні джерела енергії (біопаливо), значною мірою можуть вирішити питання екологізації туризму, головною метою якого є збереження якості навколишнього природного середовища, сприятливого для нормального функціонування людини та інших живих організмів.

Сонячна енергія і сонячні батареї. Все йде до того, що сонячні батареї стануть найдешевшим способом отримання енергії. Корпорації і звичайні жителі все частіше встановлюють на виробництві або будинках сонячні батареї. Згідно зі статистикою, потужність сонячної енергії зросла в 50 разів за останні 10 років. Сонячні батареї часто застосовують в рамках екологічного маркетингу готелів. Доцільно застосувати такі заходи:

1) Надання урядом фінансування, яке сприятиме використанню відновлюваних джерел енергії:

а. Необхідно створити кредитний гарантійний фонд, кошти якого будуть спрямовані на розвиток відновлюваної енергії;

б. Уряд може стимулювати інвестиції у проекти з виробництва відновлюваної енергії такі як гідроелектростанції та вітроенергетичні об'єкти, а також компанії, які забезпечують сонячні продукти;

с. Політика може забезпечити надання грантового фінансування та стимулів для конкретних підприємств, галузі туризму такі, як міні-електромережі, поліпшені кухонні печі, сонячні батареї, тощо.

2) Необхідно проводити конкурси, що пропонують призи за найкращу практику та оптимальне використання відновлюваних джерел енергії спонсором.

3) Створювати інвестиційні заходи, які будуть використані для заохочення інвестицій у відновлювані джерела енергії.

4) Програми енергозбереження електрифікації повинні бути спрямовані на розвиток сонячної енергії, а не на виробництві електроенергії в основному з вугілля.

Політика щодо використання енергії деревини; біомаси або біоенергії. Електроенергія, вироблена з біомаси, також називається біоенергією. Біоенергетичні споруди використовують багато різних технологій; найбільш поширеним є спалювання деревини або інших запасів біомаси для виробництва пари, яка потім використовується для приводу турбін і виробництва електроенергії. Туризм не позбавлений від використання деревної енергії як і будь-яка інша промисловість і домогосподарства в країні. Збереження лісів має величезне значення для соціально-економічного розвитку, навколишнього середовища, боротьби зі зміною клімату. Однак їх площа скорочується з кожним днем.

Стале управління лісами, існуючі програми повинні бути посилені для вирішення проблеми вирубки лісів:

1. Покращена екологічно чиста практика збору врожаю;
2. Спонсорство та підтримка програм лісорозведення;
3. Збільшення агролісової діяльності;
4. Сприяння невикористовуванню лісових ресурсів;
5. Більше підтримки для шкіл і коледжів, які саджають і доглядають за деревами;
8. Збільшення виробництва саджанців дерев у громадських розсадниках, щоб популяризувати цю діяльність і залучити громади до лісовідновлення.

Туризм і управління твердими побутовими відходами. Сектор туризму і гостинності виробляє великі обсяги відходів. Середній ресторан виробляє більше 20 000 кг сміття на рік. Якщо брати до уваги статистику, то дані свідчать, що серед європейців, українці виробляють найбільше сміття. Зокрема, за рік кияни виробляють близько 600 кг на людину. на мешканця Цюриха, наприклад, припадає до 406 кг відходів.

Однак, дані Міністерства екології та природних ресурсів України свідчать, що побутових відходів на людинувиробляється близько 250 кг. Проте питання культури сортування сміття в українців залишається надзвичайно актуальним. Для прикладу, до уваги можна взяти сміттеві контейнери біля власних будинків. Контейнери з написами «скло» та «вторсировина» залишаються напівпорожніми. Як наслідок - скляні пляшки згодом опиняються в баку «змішаного сміття». Згодом усе це вивантажують в одну машину разом зі змішаним сміттям і та везе все на смітник. У Швейцарії, наприклад, місцеві мешканці сортують скло за кольором, а у Женеві фольгу від шоколаду кладуть окремо для подальшої переробки.

За підрахунками Міністерства екології та природних ресурсів України, якби кожен українець добросовісно сортував відходи, це би скоротило кількість твердих побутових відходів на 10 млн кубометрів щорічно. Сортування значно вирішило б і до того складну ситуацію зі сміттевими звалищами. В Україні таких близько 800, де загальна кількість сміття вже перевищила 35 млрд тонн. Щорічно ця цифра зростає ще на 700-800 тис. тонн. Понад 90% всієї маси відходів вивозять на звалища або спалюють.

Готелі також використовують велику кількість пластику в упаковці для зручності, які пізніше створюють проблему у їх утилізації. А хороший план поводження з відходами в готелях та інших закладах гостинності включає:

- о Скорочення використання паперової продукції та збільшення використання вторинного паперу.
- о Скорочення використання первинної пластмаси / продуктів та збільшення використання переробленого пластику / інших упаковок матеріалу.
- о Переробка всіх відходів у готелі, включаючи папір, скло, метал, пластмасу та текстиль.
- о Сортування кухонних відходів, які потім можуть бути використані як гній або газ для відновлюваних джерел енергії.

Водний менеджмент. Останнім часом спостерігаються зміни, які призводить до зниження доступності прісних і підземних вод. При зниженому

запасі води, водозахист стає обов'язковим, тому доцільно було б застосувати такі можливі варіанти, які б знизили кількість використання води:

- о Водоефективна технологія, як низькопрохідні душові насадки та крани, оснащені обмежувачами потоку, які б зменшили витрати води та енергії.

- о Заготівля дощової води, яка пізніше використовує дощову воду з дахів для подачі води для туалетів, прання та садівництва і в подальшому використовує дуже мало енергії.

- о Сіра система водопостачання, яка обробляє воду з низькими забруднюючими речовинами з джерел, таких як пральня, раковини і душі, а потім використовує його для інших цілей, таких як полив садів.

Збір дощової води є простим методом, за яким збираються опади для майбутнього використання. Зібрана дощова вода може зберігатися, використовуватися різними способами або безпосередньо використовуватися для цілей підживлення. Захоплення дощової води може допомогти поповнити місцеві водоносні горизонти, зменшити затоплення міст і, що найважливіше, забезпечити доступність води в зоні, де є вода.

При використанні різних методів очищення, вона також може використовуватися як питна вода.

Цей метод збереження води можна легко практикувати в окремих будинках, квартирах, парках, офісах і храмах по всьому світу. Багато води витрачається на утримання плавального басейну, будь то його заправка або очищення басейну, де багато води потрапляє в каналізацію. Завдяки цьому методу можна звести це до мінімуму, застосувавши стійкі практики ефективного зберігання води в басейні, очищаючи воду і повторно використовуючи її.

Освіта працівників та розвиток громад. Освіта працівників спільноти може бути здійснена шляхом повної готовності до охорони навколишнього середовища:

- о Стандартні операційні процедури в готельних комплексах та інших закладах гостинності включають коректну практику щодо різних відділів;

- о Встановлення цілей та заохочення працівників до їх виконання;
- о Навчання персоналу з питань охорони навколишнього середовища, таких як викиди парникових газів, дефіцит води, відновлювана енергетика та ініціативи, що приймаються туроператорами або готелями щодо цього;
- о Екологізація ланцюга поставок шляхом закупівлі у фірм, які однаково є оточуючими реагувати або встановлювати положення, які призводять до ефективної практики, особливо у випадку використання відновлюваних джерел енергії.

Проектування готелів. У розробці та управлінні готелями можна розглядати наведені нижче пункти

- Власники готелів повинні забезпечити, щоб їх готелі були побудовані з використанням екологічно чистих продуктів і мають дизайн, який мінімізує використання ресурсів і максимізує використання відновлюваних джерел енергії.

- о Власники та керуючі компанії готелів та інших туристичних інфраструктур, таких як аеропорти та автомобільні дороги повинні гарантувати, що їхні будівлі та процеси належним чином були сертифіковані та вдосконалені, де це можливо, які заохочують використання відновлюваних джерел енергії.

- о Використання аудиторських агентств, які дозволяють готельним підприємствам та туроператорам функціонувати більш економічно, ефективно, і як соціально відповідальні суб'єкти при одночасному зменшенні їх впливу на навколишнє середовище, зокрема під час проведення різноманітних екскурсій.

Кодекс поведінки для туристів. Кодекс поведінки може бути розроблений як для туристів, так і для інших суб'єктів туристичної діяльності, які заохочують використання відновлюваних джерел енергії та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище шляхом включення наступного:

- 1) Бути енергетично свідомі, вимикати світильники, при виході з номера готелю, при необхідності регулювати термостати;

2) Варто насолоджуватися національними парками, дикою природою та пам'ятками, але залишати їх недоторканими та берегти природу;

3) Використовувати сміттєві баки, та сортувати сміття, тільки так можливо його правильно утилізувати;

4) Використовувати карти для планування маршрутів перед тим, як взяти на прокат автомобіль. Використовувати енергоефективне транспортування;

5) Необхідно зберігати воду; варто переконатися, що всі крани перекриті перед від'їздом. Це шлях збереження енергії.

Отже, у туризмі існує безліч проблем та чинників, які здійснюють негативний вплив на навколишнє середовище. Зокрема серед таких виділяють: погіршення естетичної цінності ландшафту, забруднення води, забруднення повітря, деградація ґрунтів, вплив на живу природу. Впровадження системи екологічного менеджменту сприяє мінімізації цих негативних чинників на навколишнє середовище.

Енергозбереження в туризмі значно зменшить вплив на природні об'єкти. Основною ідеєю енергозбереження туристичного комплексу є, насамперед, турбота та охорона навколишнього середовища, що використовується в туризмі. Власне, саме таке використання природи у сполученні з вихованням любові до неї, усвідомленням важливості її захисту та відтворення є основною відмінною рисою екологізації та екологічного туризму, що реалізується в його завданнях та принципах. Використання енергетики в екотуристичній сфері діє на різні компоненти природного середовища. Тому першочерговими завданнями екологічної політики держави у сфері енергозбереження та екологізації туристичного комплексу мають стати: – підтримування наукових розробок, спрямованих на створення та впровадження маловідходних та енергозберігаючих технологій, а також технології майбутнього та їх загальну екологізацію – широке впровадження використання альтернативних джерел енергії; – реалізація дієвої підтримки розвитку енергетичних потужностей на відновлюваних джерелах енергії і їх впровадження в індустрію туризму.

ВИСНОВКИ

Сучасна екологічна ситуація характеризується всезростаючими масштабами і силою впливу на природні екосистеми, появою нових форм цього впливу, і розширенням господарської діяльності людини. З'являється нове розуміння того, що управління розвитком виробництва та управління екологічними процесами не тільки сумісно, але і можливо, і їх необхідно поєднати. Основою стратегії управління має бути не просто захист, а цілісний комплекс вирішення проблем формування нових технологій, нових тенденцій розвитку виробництва і нарешті – нових підходів і концепцій управління, побудованих на інтеграції людини та природи. Тому, все більш очевидною стає на сьогодні необхідність пошуку нових шляхів і підходів до вирішення екологічних проблем промислового виробництва. Основним із таких шляхів у світі є загально визнаний екологічний менеджмент.

У даній роботі було розглянуто основні поняття екологічного менеджменту, концептуальні і нормативно – методичні основи екологічного менеджменту, проведено дослідження розвитку екологічного менеджменту в Україні, надано рекомендації щодо запровадження систем енергозбереження у туристичному секторі. Було подано аналіз джерел, які використовувалися у подальшій роботі.

Серед принципів екологічного менеджменту виділяють: зобов'язання і політику, планування, реалізацію, оцінку і вимір, перевірку і поліпшення. Зазначено, що одним із ключових інструментів забезпечення сталого розвитку є екологічний менеджмент. Основним завданням екологічного менеджменту є пошук нових шляхів і підходів до вирішення екологічних проблем при здійсненні будь якої діяльності, зокрема туристичної. Передумовами для появи запровадження систем екологічного менеджменту та його розвитку стали свідоме розуміння погіршення стану довкілля, необхідність чіткого регламентування охорони та використання природних ресурсів, застосування

жорстких санкцій економічного характеру до порушників екологічного законодавства.

Екологічний менеджмент у туристичному бізнесі – це система управлінських заходів щодо надання високоякісних рекреаційно-туристичних послуг, яка спрямована на найкраще задоволення потреб рекреантів у активному відпочинку, оздоровленні, пізнавальній діяльності, діловому туризмі тощо за умови дотримання принципів екологічної безпеки. Екологічний менеджмент в туризмі створює систему управлінської діяльності, яка спрямована на найкраще задоволення потреб туристів в оздоровленні, інтелектуальному розвитку, активному відпочинку, (прогулянки, екскурсії, тури та подорожі) та забезпечує мінімальний вплив негативних чинників на природу.

Варто зазначити, що на національному рівні екологічний менеджмент регулюється міжнародними стандартами серії ISO 14000, в 1997 р. були прийняті як національні, звідси випливає, що підприємства зобов'язані дотримуватися чітко визначених вимог, які запобігають виникненню негативних факторів, що дозволяє мінімізувати ризики при здійсненні туристичної діяльності.

Визначено, що Україна володіє великим туристично-рекреаційним потенціалом, багатьма природними, історичними, архітектурними об'єктами, що є привабливим для туристів і відіграє велику роль для економіки країни. Однак недоліком є негативний вплив туризму на екологію. На початковій стадії розвитку перебуває екологічний туризм в Україні.

Серед проблем туризму виділяють: погіршення естетичної цінності ландшафту, забруднення води, забруднення повітря, деградація ґрунтів, вплив на живу природу. Впровадження системи екологічного менеджменту сприяє мінімізації цих негативних чинників на навколишнє середовище.

Для мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище доцільне застосування таких заходів: сонячна енергія і сонячні батареї; встановлення сонячних батарей, запровадження розвитку альтернативних джерел енергії;

політика щодо використання енергії деревини; біомаси або біоенергії: запобігання вирубки лісів та заходи, які спрямовані на захист зелених насаджень, туризм і управління твердими побутовими відходами: впровадження сортування сміття, скорочення використання пластмаси, перехід на екологічну продукцію; водний менеджмент: зменшення використання кількості води, заготовка дощової води, яка після переробки та очищення використовується в господарських цілях; освіта працівників та розвиток громад: навчання персоналу та заохочення до охорони навколишнього середовища; проектування готелів: побудова закладів гостинності за допомогою екологічних матеріалів та збільшення відновлюваних джерел енергії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко В. О., Галькевич Т.Л. // Екологічний менеджмент: Збірник наук. праць / за заг.ред. В.А. Гайченка. – К.: МАУП, – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/23265/1/10-59-64.pdf>.
2. Барков Д. І. Міжнародні екологічні стандарти якості продукції ISO 14000 та їхні перспективи в Україні [Електронний ресурс] / Барков Д. І. – Режим доступу до ресурсу: http://www.erudition.ru/referat/printref/id.49971_1.html.
3. Білик О.С. Екологічний менеджмент на промислових підприємствах України: зміст та сутність поняття / О.С. Білик // Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит. — 2012. — № 12 (106). — С. 49—64., с. 51
4. Боженко Л.І. Стандартизація, метрологія, сертифікація та акредитація Навч. посібник. — Львів: Світ, 2003. — 328 с.
5. Борщук Є. М., Загорський В. С. Екологічні основи економіки: навч. посібник. – Львів: “Інтелект-Захід”, 2005. – 312 с. 3
6. Васюкова Т. Г. Екологія : підручник / Т. Г. Васюкова, О. І. Ярошева. – К. : Конкорд, 2009. – 524 с.
7. Ватченко О.Б. Виникнення та аналіз поняття «сталий розвиток» / О.Б. Ватченко, В.М. Ільченко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Зб. наук. пр. «Економічні науки». – № 1. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 64-68.
8. Ветрова Н. М. Екологічна безпека рекреаційного регіону : монографія / Ветрова Н. М. – Сімферополь : РІО НАПКС, 2006. – 297 с.
9. Галушкіна Т. П. Економічні інструменти екологічного менеджменту: (Теорія і практика) [Текст] / Т. П. Галушкіна — Одеса : 2000. — 280 с.

10. Гальчинський А. С., Геєць В. М. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхи Європейської інтеграції. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 406 с., с. 68

11. Громадська організація Івано-Франківська регіональна фундація «Карпатські стежки» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [www.URL:http:// http://www.stezhky.org.ua/?m0prm=73](http://www.stezhky.org.ua/?m0prm=73).

12. Дайман С. Ю. Системи екологічного менеджменту [Електронний ресурс] / Дайман С. Ю. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.14000.ru/articles/ progress.php](http://www.14000.ru/articles/progress.php).

13. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.

14. Дмитрук О.Ю. Урбанізація та екологічний туризм: теорія і практика конструктивно-географічного дослідження: Навчальний посібник - К.: Вид. полігр. центр. “Київ. ун-т”, 2002. - 76 с.

15. Екологічний менеджмент у туристичному бізнесі [Електронний ресурс] / Н. М. Карпенко, К. О. Маца – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/2917/1/Nvpushk_2012_1_12.pdf.

16. Екологічний менеджмент: Навчальний посібник / За ред. В.Ф. Семенова. — К., 2006. — 366 с.

17. Є. Г. Карташов. Розвиток міжнародних стандартів в системі природокористування та охорони навколишнього середовища [Електронний ресурс] / Є. Г. Карташов – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1074>

18. Завадський Й.С. Менеджмент: Підручник. – К., 2002. – Т.2. – 625 с

19. Загорський В. С. Екологічні основи економіки: навч. посібник. – Львів: “Інтелект-Захід”, 2005. – 312 с., с. 79

20. Загороднюк П.О. Взаємозв'язок екологічної й економічної безпеки та її вплив на економічне зростання України // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності // 2010. – №6. – С.9–14.

21. Качалов В. А. Системи менеджменту навколишнього середовища: Навч. посібник. – М. : 2008, – 665 с.
22. Кузик С. П. Географія туризму : навч. посіб. / С. П. Кузик. – К. : Знання, 2011. – 271 с.
23. Купалова Г. І., Улянова Д. К.
Формування ефективної системи екологічного менеджменту та аудиту // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1 (11). – С. 48–53.
24. Кожушко Л. Ф. Екологічний менеджмент : підручник / Л. Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук. – К. : Академія, 2007. – 403 с
25. Лук'яніхін В. О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком [Текст] : монографія / В. О. Лук'яніхін. Суми : ВТД “Університетська книга”, 2002 — 314 с.
26. Музиченко-Козловська О. В. Методика оцінки рівня туристичної привабливості регіону / Музиченко-Козловська О. В. // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 218–220.
27. Мельник Т. О., Аксентій Ю. В. Концептуальні засади впровадження екологічного менеджменту в Україні // Екологічний менеджмент: Збірник наук. праць / за заг. ред. В. А. Гайченка. – К.: МАУП, 2011. – С. 41–48.
28. Мягченко О. П. Основи екології Підручник / О. П. Мягченко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.
29. Олефіренко О. В. Екологічний менеджмент як основа сталого розвитку / О. В. Олефіренко // Ефективність державного управління. - 2013. - Вип. 36. - С. 82-89.
30. Пашков Е. В. Міжнародні стандарти серії ISO 14000. Основи екологічного управління [Текст] / Е. В. Пашков, Г. С. Фомін, 1997. — 254с
31. Пинко В. С. Сучасні проблеми природокористування в Україні / В. С. Пинко, Т. В. Андрієць, Т. В. Короленко: матер. ІХ Міжнар. Науково-практ. Інтернет-конф. «Простір і час сучасної науки» (22–24 квітня 2012 р., м. Київ)

[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://intkonf.org/pinko-vs-andriets-t-v-korolenko-t-v-suchasni-problemi-prirodokoristuvannya-v-ukrayini>

32. Розумний готельний номер. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу : <http://prohotelia.com.ua/2010/09/smart-room/>.

33. Сагайдак Ю. А. Проблеми та перспективи впровадження екологічного аудиту в Україні [Електронний ресурс] / Ю. А. Сагайдак, Т. Б. Харченко // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2011. – № 30. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_30/Sagaidak.pdf

34. Садовенко А. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середя, Т. Тимочко. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с.

35. Соснін А.С. Стандарти ISO 14000 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.ecolog.spb.ru/article_iso14000.php

36. Сталий розвиток суспільства: [навчальний посібник] / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середя, Т. Тимочко. – [2 вид.]. – К., 2011. – 392 с.

37. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник / [В. Підліснюк, І. Рудик, В. Кириленко та ін.]. – К.: Видавництво СПД «Ковальчук», 2005. – 88 с.

38. Стеченко Д. М. Передумови і напрямки формування туристичного ринку України // [Електронний ресурс] Туризм: теорія і практика. – 2005. – № 1. – С. 5-11., с.5 - Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_36_13

39. Семенов В. Ф. Екологічний менеджмент: Навчальний посібник / В. Ф. Семенов, О. Л. Михайлик, Т. П. Галушкіна. – Київ, Центр навчальної літератури, 2004. – 516 с

40. Седов В. В. Екологічний менеджмент на підприємстві: питання теорії і практики / В. В. Седов [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.lib.csu.ru/vch/8/1999_01/029.pdf.

41. Смаль В. Туризм і сталий розвиток [Текст] / В. Смаль, І. Смаль // Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна. — 2005. — Вип. 32. — С. 163–173. — ISSN 0201-758, 0206-5657, с. 164

42.Сморжанюк Т.П. Сталий розвиток в умовах глобалізації та його складові / Т. П. Сморжанюк // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 53. – С. 253-260.

43.Стрільчук Д. Механізми управління природоохоронною діяльністю в Україні / Дмитро Стрільчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 10. – С. 125–130.

44. Тренди-2019: свідома екологічність [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://open.kmbbs.ua/trends-2019-go-green/>.

45.Ткач У.В.,Брич, В. Я. Інноваційні підходи в управлінні персоналом підприємств [Текст] / В. Я. Брич, У. В. Ткач // Бізнес Інформ. – 2018.– № 10.– С. 404-409.

46.Тарасенко С.В. Теоретичні засади механізму екологізації розвитку підприємств на основі формування попиту на екологічні товари / О.І. Карінцева, С.В. Тарасенко // Механізм регулювання економіки. — 2014. — № 4. — С. 94–100.

47.Федулова Л. І. Менеджмент організацій : підручник / Л.І. Федулова. – К. : Либідь, 2003. – 448 с.